

Parasztasszonyorsók az önéletírások tükrében

A huszadik században új műfajt teremtett a paraszti írásbeliség: a népi önéletírást. Magyarországi és erdélyi magyar paraszti életrajzok megjelent kötetei ma már egy kisebb könyvespolcot töltenek meg. Íróik vagy saját elhatározásból, belső kényszertől hajtva, vagy valamilyen felkérésnek eleget téve, esetleg pályázati felhívásra nyúlnak írószerszámmal, s füzetek fölé görnyedve, legtöbbször a napi munka után vagy az öregség kényszerpihenőjét kihasználva, végigtekintenek életükön. Az írással célja ennek megfelelően formálja is a megírandó eseményeket: a saját elhatározásból született műveknek nagyobb a személyes vallomásértékük, a pályázatra készültek tágabb szemléletmódot kívánnak, kitérnek a régi szokások, életmód, napi munka s más megkívánt dolgok ismertetésére is. Minden életút egyedi, de ugyanakkor a kortól, a társadalmi helyzettől s nem kismértékben a táj etnikus kultúrájától is meghatározott. Az egymás mellett felsorakozó művek nyelve is változatos: az írásbeliség megőrizte a dialektust, tájanként más és más hangulatot kelt a nyelv zenéje, a mondat szerkesztés és a tájszavak vidékenként változó volta.

Az írás nem mindig öröm, van, akinek fáradsztó küszködés. Íráshoz nem szokott embernek különösen. Aki mégis legyőzi ezt a visszahúzó erőt, tehetségének tudatában teheti csak. Elszántság kell hozzá, a mondandó fontosságának biztos tudata. Szellemi közvéleményünk nagy meglepetéssel s nem kis örömmel ünnepelte azokat a műveket, amelyeknek írója nem mindennapi tehetséggel megáldva hozott létre műalkotást. Még hozzá olyan különös, amely nem az irodalom esztétikai normáinak ismeretében s nem a folklór bevált mintái nyomán született, hanem az élő beszéd, s mondhatjuk úgy is, a folklór kialakulóban lévő állapotát által befolyásolva, egyéni szerkesztő-teremtő készség által alakítva..

A paraszti önéletírásokat sokféle módon hasznosíthatja sokféle tudomány is. Irodalmárok, folkloristák számára nagy fontossága van annak a lehetőségnek, hogy a történeteket kikristályosodási állapotukban szemlélhetik.

Egy-egy emberélet számtalan eseménye közül nem mindegy, hogy ki mire emlékszik, mit tart leírásra méltónak. Az eseményeket el kell mondani, lehetőleg úgy, hogy csattanójuk legyen – s az epikum megformálása az elbeszélő folklórműveltségét s egyéni tehetségét jelezve az elbeszélésművészet kezdetét mutatja meg a kutatóknak. Szociográfusok számára is beszédes adatok kerülnek így elő: a közösség egy tagja saját szemével látta a szűkebb – s olykor tágabb – társadalom kötődéseit, kommunikációs viszonyait, a közösség krónikáját és még számtalan más jelenséget.

Etnográfusok, folkloristák a hagyományos és a már-már eltűnőben levő falu gazdálkodását, életrendjét, szokásait olvashatják ki a sorok közül. De a legtöbb felfedezőnivalója talán a pszichológiának van. Nemcsak az egyéni élet, a gondolatok és cselekvések, a négy fal között és az ember agyában elrejtve végbement történések nyílt felszínre hozatalát kihasználva, hanem attól a különös ténytől is befolyásolva, hogy az így megnyilatkozó emberek nem átlagemberek.

Hagyományos felépítésű társadalom tagjai, akiket gazdasági s egyéb helyzetük pontosan meghatározott életpályára jelölt ki. Egy részük elfogadta azt a helyzetet, más részük kitért belőle, vagy legalábbis megpróbált kitérni. De mindannyiukat megkülönböztette egyfajta, olykor kisebb, de legtöbbször nagyobb tehetség, amely társaik fölé emelte őket. Ennek a megléte életüket is befolyásolta, sorsukra is hatással volt.

Másfelől – a tehetség ellenére – életpályájuk ritkán lett sikeres. Vajon nem a panaszkodás kényszere a legnagyobb, írásra serkentő erő? A derűt, humort, örömet, sikert vagy éppen öregkori megbékélést tartalmazó írások, vagy ezeket csak felcsillantó művek csupán élénkítik a töménytelen elemi kint, éhséget, dajdergést, megaláztatást, ostoba zsarnokoskodást elbeszélő életrajzot. „A legvédtelenebbek a kisgyermek, a kócsok, a rúgók, a pofozók, a kézzel, lábbal, eszközzel... Nem ápolják, nem gyógyítják, nem mosdatják. Nem ölelik, nem csókolják, nem simogatják... Nem becézik, nem mosolyognak rájuk, nem

szólnak hozzájuk. Ehelyett szemükbe mondják, hogy nem szeretik őket... elveszik tőlük a könyvet. Legtöbbször épp az arra legjobban vágyóktól, a legértelmesebbektől. Az asszonyokat is ütik, kínozzák, kizárják, nem gyógyítják, nem ápolják... Ugyanezt kapják a tehetetlen öregek is.” (Salamon 1979, 6.)

Az asszonyok sorsa feltűnően keserves. Némelyik életrajz merő szenvedéstörténet. Földrajzilag távol eső vidékek asszonyainak élete a századfordulótól napjainkig szinte teljesen fedi egymást: korán kezdett munka, esetleg árvaság, testvérviszályok, nagylányélet némi vidámsággal, majd házasság sok nélkülözéssel, iszákos férjfel, s az egység után születő, meghaló gyermekek által egyhangúan szabdalni élet után mára viszonylag nyugodt öregség.

Mit tehet ez ellen az asszony? Ha életét leírja, sok névtelen sorstársától máris különbözik: ha a választ nem is tudja, a kérdést egyféleképpen már feltette. S a bevallott kezdetleges asszonyi lázadás módjai: a sírás, az öngyilkossági kísérletek, panaszkodás rokonnak, szomszédnak s végül a fűzetlapoknak.

Ez az önéletrajzokból kihámozható átlagos parasztasszonyorsók sémája századunk első felében. Középkelet-Európa egy elég jól behatárolt táján, a Kárpát-medence keleti felén. Nevezetesen a Romániában megjelent magyar önéletrajzokban és Magyarországnak a Dunától keletre fekvő területein. A Dunántúlról nyomtatásban nem jelent meg asszonyi, paraszti, életrajzi válogatás.

Amiért mégis ezt a témát vettem fel, az az a kíváncsiság, amely a keletebbre fekvő tájak eme jelenségének egyik általánosítható tanulságára vonatkozik. Vajon a Dunától nyugatabbra nem lenne érdemes ösztönözni a megnyilatkozásnak ezt a formáját, márcsak azért is, hogy egy általában megfigyelt jelenséget alaposabban körüljárhassunk?

Erre a hosszadalmas bevezetőre azért volt szükség, hogy kellőképpen rávilágíthassunk egy sajátos jelenségre, amely leginkább az önéletírásokban gazdag alföldi tájon figyelhető meg.

Itt ugyanis szemmel láthatóan kialakult egy különös asszonytípus, fantasztikus teremtő-alkotó tehetséggel megáldva. Dologi természetű körülményeik semmivel sem különbek, mint sorstársaiknak, de elszántságuk, önmagukba vetett hitük annál inkább. Ezek a tehetséges asszonyok, *Türiné Cseh Viktória, Berényi Andrásné Nagy Rozália, Dobó Vincéné Kovács Veronika, Muháros Bálintné Matvej Eszter*, és a csak leánynevet használó *Gémes Eszter*.

Írásaikból arad az önbizalom, hisznek abban, hogy ha nagyon akarják, szebb lesz az életük. Kislány koruktól kitűntek a munkában, mindig elsősk akartak lenni. Az életük minden mozzanatát áthatja a szépre, a tökéletesre való áhítozás. Valamennyire sikerül is mindnek: csak itt jön a bökkenő. Írásaikat a többi asszonyorsó ismeretében olvasva, fel sem tűnik először, hogy színre lép életükben a részeges férj, aki akaratgyenge, a munkáját elhanyagolja, s míg a feleség pályája egyre feljebb tör, az övé úgy csúszik lejjebb, lejjebb. Ezekre az asszonyokra nem jellemző, hogy részeges férjük miatt csupán szenvedés az életük: nem szolgál örömeikre, az kétségtelen, de soraik mögül valami újszerű is kiviláglik. Nevezetesen az, hogy a hagyományos asszony szerep ellen fellázadtak, valami újat, nagyot akarnak, s ehhez a megfelelő társat ők maguk választották. Valahol a tudatuk mélyén munkált az a felismerés, hogy olyan társra van szükségük, aki náluk gyengébb. Csak közbevetőleg: ennek klasszikus folklór-megfogalmazása a Lusta legény-dolgos lány mesében található, ahol Jézus Krisztus mondja ki a bölcsességet: „Lusta legényhez dolgos lány illik és fordítva, mert két lusta éhen hal, a két szorgos pedig megszerzi a világot, egyik sem jó!” Ennek a gondolatnak a jegyében választott Gémes Eszter kétszer is nálánál sokkal hitványabb házastársat, vagyoni megfontolásból is. Pedig jelentkezett életében az igazi szerelém is, de a társadalmi felhajtóerő erősebben működött benne, mint a szerelemre való vágy. S ha az asszony kiválóan gondolkodik, okossága elismerést, kivételes helyet ad számára a falusi társadalomban, netán vezető pozícióba is kerül, roppant nehezen viseli el azt a férjet, akit végül is ő választott magának. S ő válik zarnokává a másoknak. Nem lehet véletlen, hogy ezek mellett a sikeres asszonyok mellett a férfiak tönkrementek, megsemmisültek, erkölcsi értelemben is, olykor fizikailag is. Öngyilkosok lettek.

Mennyire tartozik ez a kérdés néprajzi vizsgálatok alá? A tehetséges asszony mindig új kihívást jelent környezetének, amely ezt kevésbé tolerálja, de ellenakciók sorozatát kezdeményezi – ez a téma a pszichológiára tartozik. De az a tény, hogy adataink az Alföldre vonatkoznak (Tiszaroff, Balástya, Mikola, Csongrád) annak is inkább a déli területeire, azt is sejteti, hogy a társadalmi mozgásokban élenjáró alföldi társadalom termékei ezek az asszonyok. A Dél-Alföld lázongó, forrongó vidéke a parasztasszonyok számára is nyitott lehetőséget a pártéletben való részvételre, majd a közösség vezető pozícióiban is (tanácselnök, országgyűlési képviselő).

Ugyanakkor az ilyen különös párkapcsolatok alakulásában, ahol a tehetséges asszony egyéniségének nyomására a férj elveszti a talajt a lába alól, s öngyilkosságba menekül, része lehet annak a statisztikusok, szociológusok által észlelt jelenségnek is, hogy a dél-alföldi tájak népessége az országos átlagnál gyakrabban fogadja el a suicidiumot (öngyilkosság) a sikertelen élet megoldásaként.

Az önéletírások történéseinek ideje a múlt. Ezek a konfliktusok azonban napjainkban is elevenen élnek, s nemcsak a falusi társadalomban, s nemcsak Magyarországon. A csongrádi és más alföldi szegényparasztorsú asszonyok életük őszinte megírásával egy nagyon korszerű konfliktushelyzetet korai szenvedő-szenvedtető hősei lettek, a nyilvánosság előtt is. Ma már tudjuk, hogy „egyedi tragédiák nélkül a társadalom előrehaladása csak az egyén érdekeinek, aktív részvételének és önmegvalósítása lehetőségeinek figyelembevételével biztosítható. Annál erősebb egy társadalom és egy közösség, minél differenciáltabbak az egyedi életutak és minél inkább meghatározó az egymás iránti felelősség.” (Juhász Pál, 1980.)

77.) Ezt nem sikerült tudatosan alkalmazniok életük során Gémes Eszternek és társainak, de nem önhibájukból. A férfi–nő viszony olyan konfliktusmentes kibontakoztatását, amelyet napjaink fejlett civilizációi igényelnek (Mead, M. 1970. 326–7, Simpson, J. 1977. 359–372), a század első felének paraszti társadalma nem tette mindenki számára lehetővé. De tiszteltet illeti őket azért a nagy lépésért, amelyet a nők évszázados hátrányos helyzetének felszámolásáért tettek.

Befejezésül hangsúlyozom azt a tényt, hogy megfigyeléseim a kérdésnek csak a paraszti önéletírásokban megmutatózó jelenségeire vonatkoznak. Maga a téma nyilvánvalóan sokkal szélesebben átfogható, akár az egész világirodalom vagy csupán napjaink publicisztikájának segítségével is.

Bibliográfia

BERÉNYI Andrásné: Nagy Rozália a nevem. Budapest, 1975. – CSALOG Zsolt: Parasztrehány. Budapest, 1975. – Emléklül hagyom . . . : (Szerk): HOPPÁL Mihály, KÜLLŐS Imola, MANGA János. Budapest, 1979. – GÉMES Eszter: Mindig magam. Budapest, 1979. – GYŐRI Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Bukarest, 1975. – JUHÁSZ Pál: A neurózis és az alkoholizmus néhány szociológiai vonatkozása. Szociológia 1980/1. – MEAD Margaret: Culture and Commitment. New York, 1970. – PÜNKÖSTI Árpád: Ím, béjöttünk nagy örömmel. Budapest, 1979. – SALAMON Anikó: Így teltek hónapok, évek, Bukarest, 1979. – SIMPSON Júlia: Developmental process theory as applied to mature women. Gifted Child Quarterly 1977. 21/3. 359–372. old. – TÜRINÉ Cseh Viktoria – KESKENYÉ KOVÁCS Veron: Csongrádi szegényasszonyok, Szeged, 1967. – A pszichológiai szakirodalom összeállításáért Séra Lászlónak tartozom köszönettel.

„Amint a balladák nyelve régibb foka a közmagyarnak, úgy a dallamok fajtája még az egységes magyarság korára mutat, amikor úr és paraszt közt nem volt meg a mai feneketlen érok. [. . .] A székely dalokból lassanként feldereng egy egységes magyar zenei nyelv képe, egy régi tradíciótól keményre csiszolt, monumentális stílusé, amely, ha darabokban hevertébből összeszedjük és egyébe illesztjük, még nagy fejlődés indítója lehet.” (Kodály, 1919)

„Nálunk még háromszáz éve ugyanaz a dal zenghetett várban és kunyhóban. Azóta a vár romba dőlt, ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz. Megőrizte a régi kincseket, díszruhákat és fegyvereket. A kunyhó hű maradt, megőrizte a régi kincs értékesebb felét: a lélek ősi bútorzatát. Az egész magyarságét: a magáét is, azt is amit fölülről kapott. Amit háromszáz éve az Esterházy-palotában daloltak, azt ott ma már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zuza, kis töpördött öregasszony, Kolon nevű kis zoborollai faluban. Tudnak öreg, harisnyás székelyek. A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni. A tűznek nem szabad kialudni.” (Kodály, 1925)

„Akinak nem mindegy, mi lesz itt a zenében egy-két emberöltő múltva, nem mehet el közömbösen az iskola mellett, amikor ének hallik ki belőle.”

„Aki izlés nélkül ruházkodik, testi épségét még nem veszélyezteti. De a művészetben a rossz izlés valószínűségi lelki betegség, amely kiéget a lélekből minden fogékonyságot. Elzárja a remekművekkel való érintkezéstől s így a belőlük áradó éltető fluidumtól, amely nélkül a lélek sorvad, összezsugorodik, s az ember egész lényé sajátos bélyeget kap.” (Kodály, 1929)

„A zene nem magánosok kedvtelése, hanem lelki erőforrás, amelyet minden művelt nemzet igyekszik közkinccsé tenni. Kapja meg belőle részét minden magyar gyermek!” (Kodály, 1934)